

Hazar deňziniň suwy peselýär...

Category: Haýwanat dünýäsi, Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Hazar deňziniň suwy peselýär... HAZAR DEŇZINDE SUWUŇ DEREJESI
KLIMAT ÜÝTGEŞMESINIŇEM TÄSIRI BILEN PESE GAÇÝAR:

«PROBLEMA DÜÝPLI, KENARÝAKA ÝURTLAR HYZMATDAŞLYK ETMELI»

*Surat: Türkmenbaşy şäheriniň golaýyndaky birmahal gämileriň
eňek dirän duralgasy häzir howa boşlugyna uzaýar...*

Birnäçe ýyllap ýolagçy gämilerinde işläň Batyr Ýusubow «Öňler Türkmenbaşydan Hazar (Çeleken) şäherine gämi bilen gidip-gelerdim» diýip ýatlaýar.

Dünýäniň iň uly ýapyk deňzi bolan Hazarda bu gämi duralgasy deňiz suwunyň çekilendigi sebäpli indi ulanylmaýar.

Fransiýanyň «AFP» habarlar gullugyna interwýu beren 36 ýaşly deňizçi «Deňizdäki düýpli siltasiýa (deňiziň suw gatlagyndaky tort üýşmegi) sebäpli eýýäm bir ýyldan bäri bu gämi duralgasy

işlemez» diýýär.

Türkmenistan bir hatarda Russiýa, Gazagystan, Azerbaýjan, Eýran hem bu deňize goňşy.

Ýewropa bilen Aziýanyň arasyny bölýän 371 müň km²-a deň Hazar Germaniýanyň tutýan meýdanyndan has uly. Emma Germaniýadan esasy tapawudy – ýyl geldigisaýy kiçelýär.

Munuň sebäpleri barada geçirilen barlag işleri juda az. Şonuň üçin bu boýunça alymlaryňam biri-birinden tapawutly teoriýalary bar. Ýöne sebäbi näme bolanda-da, klimat üýtgeşmesiniň muny hasam ýaramazlaşdyrandygy babatda pikirleri bir.

Hazar deňziniň kosmosdan alynan suratlary deňiziň 800 metre çenli aşak düşendigini görkezýär. Deňizdäki bir ada hem şonuň üçin guryýere birigen ýagdaýda.

Şonuň üçinem Batyr ýolagçylary Gyzylsuw ýarymadasyna äkidýär. Emma ol ýerdäki ýagdaýam onçakly öwerlikli däl. Guryýere birçak labyryny atan gämilerem munuň gös-göni subutnamasy.

Gyzylsuwda öýüni deňizden gelen suwlara garşy gumdan bent galdyryp goraýan kyrk ýaşlaryndaky Aýça «Öňki portuň çuňlygy ýetersiz ýagdaýa gelendigi üçin täze port gurulýar» diýýär. Ol indi deňizde tupan turanda-da suwuň öýüne gelip ýetmeýändigini

aýdýar.

Gazagystanda taşlanan gämiler

• **Deňiziň çekilmeginiň sebäpleri**

Türkmen alymy Nazar Myradow «Deňiz derejesindäki üýtgeşmeler deňiziň suw gatlagyna täsir edýän tektoniki hereketlerden we seýsmologiki faktorlardan gelip çykýar» diýýär.

Hazar deňiziniň otuzyny we segseninji ýyllarda hem çekilendigini we gaýtadan beýgelendigini habar berýär.

Beýleki bir ýandan klimat üýtgeşmesine-de ünsi çekýär: «Emma bu üýtgeşmede klimatlaýyn sebäplerem bar: Deňiziň derejesi derýalaryň akysyna bagly we derýalaryň akymy azalýar.

Ýagyşyň mukdary azalýar, bir ýandanam bugarma çaltlygy artýar».

Orta Aziýa klimat üýtgeşmesinden gaty kän täsirlenýär. Bu sebit XX asyryň iň uly daşky gurşaw heläkçiliklerifen biri bolan Aral deňiziniň ýok bolmagynyň täsirlerini şindizem duýýar.

Türkmenistanyň iň uly port şäheri Türkmenbaşyda hem deňiz öňüni alyp bolmajak görnüşde peselýär.

Şäherde yzygiderli suwa düşüp gelen 35 ýaşly Lýudmila Esenowa deňize girip: «Geçen tomus şu duran ýerimde suw gerdenimi boýlaýardy. Soň bilime geldi. Bu ýyl dyzýmdanam aşakda» diýýär.

Esenowa indi gowy ýüzüp bilmek üçin ep-esli aralyga ýöremeli bolýar.

Emma siltasiýa mundan has beter düýpli problemalara-da ýol açýar. Bularyň başyny ykdysady problemalar çekýär.

Siltasiýa Hazaryň kenaryndaky ähli infrasktrukturany täsiri astyna almak bilen birlikde Orta Aziýanyň iň uly porty bolan we Ýewropa bilen Aziýanyň arasyndaky söwda gatnaşygynda möhüm ähmiýete eýe Türkmenbaşy şäheri-de mundan ýetdik paýyny alýar. Türlmenistanyň we Hazar deňiziniň söwda gymmatyny soňky döwürde artdyran iki üýtgeşme bolup geçdi.

Bularyň biri Russiýanyň Ukraina çozmagydy. Okkupasiýanyň yzyndan Ýewropa bileleşigi (ÝB) ýurtlary tebigy gaz çeşmelerini diwersifikasiýalaşdyrmak üçin dürli gözleglere ýüz urup, gözünü Azerbaýjandyr Türkmenistana dikdi.

Ikinji üýtgeşmes bolsa Daglyk Garabag konfliktiniň çözülmegidi.

Azerbaýjan bilen Ermenistanyň arasynda önümizdäki ýylyň

başlarynda gol çekilmegine garaşylýan ýaraşyk şertnamasynyň yzyndan Türkmenistanyň tebigy gazy Zengezur koridorynyň üstünden Türkiýä we ÝB-ne akdyrylyp bilner.

Ermenistanyň premýer-ministri Nikol Paşinyan hem ýurdunyň energetikada we transportda tranzit ýurda öwrülmeke isleýändigini duýduryp, «Parahatçylyk çatrygy» atly taslamasyny wideo arkaly paýlaşdy.

- **«Iň gyssagly mesele»**

Ýagdaý şeýle bir düýpli, şeýle bir çynlakaý welin, adatça problemalary boýunça beýanat bermäge howlukmaýanlygy bilen meşhur Türkmenistanyň döwlet ýolbaşçylary-da şu meselede beýanat bermegiň gyssaglydygyny we zerurdygyny bilýärler. Hidrokarbon yataklaryna baý Türkmenistanyň Daşary işler ministri Raşit Meredow «Hazar deňizi soňky 25 ýylyň dowamynda iki metr peseldi. Bu howatyra düşürmekdenem beter ýagdaý» diýýär. R.Meredow problemanyň ululygy sebäpli kenarýaka döwletleriň hyzmatdaşlyk etmeginiň gerekdigini öňe sürýär: «Hazar deňzi iň köp üns berilmeli iň düýpli meselämiz».

Kenarýaka döwletleriň arasyndaky hyzmatdaşlyk heniz başlangyç tapgrynda.

Ýurtlar ýigrimi ýyldan gowrak wagt ylalaşyp bilmedik Hazar deňziniň statusy boýunça 2018-nji ýylda ylalaşyga geldi.

Hazaryň garşy tarapyndaky Kura derýasynyň hanasy akymynyň azalmagy netijesinde deňziň şor suwy bilen doldy

Gazagystandan berilen beýanatda: «Deňsiz-taýsyz ekosistema eýe Hazar deňziniň daşky gurşawynyň goragyny ýola goýmak hemmämiziň umumy peýdasy. Munuň özi tebigata we kenarýaka ýurtlarynyň durmuşyna täsirini ýetirýär» diýildi.

Suwuň derejesiniň azalmagy we suwuň gyzgynlygyndaky artyş düwlenler bilen birlikde Hazar deňziniň haýwanat dünýäsine-de ýiti täsirini ýetirýär.

Gazagystanyň prezidenti Kasymjomart Tokaýew, düwlenleriň ýagdaýy bilen «ýörite gyzyklanmaga başlandygyny» mälim etdi we Hazar deňzi boýunça iş geçirmek üçin ýörite ylmy-barlag institutyny açdy.

Sebitde gurakçylykdan täsirlenýän ýeke ýer Hazardyr Aral däl. Eýrandaky Urmiýe we Aýdar köllerinde-de suwuň derejesi peselýär.

22.12.2023 ý.

«BBC News» habarlar gullugynyň blogy esasynda terjime edildi.
Publisistika